

Оригинални научни рад

Весна С. ЗАРКОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

Александар М. САВИЋ**

Филозофски факултет, Београд

АРБАНАШКЕ ПОБУНЕ У КОСОВСКОМ ВИЛАЈЕТУ 1910. ГОДИНЕ***

Айсџиракѝ: У раду се указује на покушај новог, младотурског режима да уведе неке новине и изврши наплату заосталих пореских обавеза, које су наишле на неodobравање Арбанаса у Косовском вилајету. Настојање турских власти да спроведу у дело своје замисли наишло је на велики отпор међу арбанашким становништвом, који је током прве половине 1910. године кулминирао и претворио се у отворени сукоб са турском војском. Побуне су се јављале спорадично и преносиле се из једног у други крај. Таква ситуација довела је до померања турске војске из других делова Османског царства и концентрацију у крајевима захваћених побуном. Пасивно понашање турских државних органа и војске одлагало је решавање овог проблема. Тек када се с турске стране одлучније поступило, дошло је угушења побуне. Одлучујућу улогу у тим збивањима имао је Шефкет Тургут паша, који је нанео неколико важних пораза побуњеницима. Арбанашке побуне током прве половине 1910. године показале су сву слабост Османског царства, али и спремност великих сила да се активно укључе у решавање овог питања, гледајући пре свега своје интересе.

Кључне речи: Османско царство, Косовски вилајет, Арбанаси, арбанашке побуне, турска војска.

Младотурска организација Комитет за јединство и напредак је, у намери да спречи мешање великих сила у унутрашња питања Османског царства, јула 1908. године извела државни удар. Успешно изведена акција младотурака приморала је султана Абдул Хамида II (1876–1909) да 23. јула 1908. године

* Научни сарадник, vesna.zarkovic07@gmail.com

** Истраживач–приправник, aleksandar.m.savic@f.bg.ac.rs

*** Рад је написан у оквиру пројеката *Мајеријална и духовна култура Косова и Метихије* (ев. бр. 178028) и *Српска нација: унијетрајивни и дезинјетрајивни процеси* (ев. бр. 177014), које је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

врати на снагу Устав из 1876. године. Међутим, султан није хтео потпуно да се помири са поразом, те је стога у пролеће наредне године дошло до неуспешног контраудара. Претрпљени неуспех довео је 27. априла 1909. године до смене на престолу. Султан Абдул Хамид је свргнут, а уместо њега је дошао Мехмед V Решад (1909–1918). Убрзо по учвршћивању власти, младотурци су намеравали да отпочну реформисање државе и друштва, да изврше унутрашњу консолидацију Царства и продуже му животни век (Shaw, Kural Shaw 1977: 266–267, 273–282; Димон, Жоржон 2002: 696–704; Поповић 1928: 160, 162–163; Зафировић 1988: 392–393).

Настојање младотурских власти да заведу ред, наплате деценијама ненаплаћене порезе и прикупе регруте за редовну војску, изазвало је револт Арбанаса Косовског вилајета.¹ Мере младотурског режима Арбанаси су видели као угрожавање својих племенских слобода и унутрашње самоуправе, која се граничила са политичком самовољом најчешће изражаваном потпуним игнорисањем централних органа власти и финансијских обавеза према држави. Арбанаси су потезе младотурака пратили с посебном пажњом и користили сваку прилику да изразе незадовољство путем протеста. Оваква реакција Арбанаса је нарочито дошла до изражаја када је изашла наредба о забрани ношења оружја и наредба о искључивој употреби арапске азбуке, повећању пореза, узимању регрута и примени правилника о наплати трошарине у Косовском вилајету. Они нису остали неми ни приликом путовања два француска инжењера, Вронецког и Бернара, у Пећ ради трасирања пруге Мердаре – Лишњан – Јадранско море. Арбанашки покрети, нарочито у Косовском вилајету од 12. јула 1908. до почетка 1910. године, налазили су се у латентном стању и, по речима Јована М. Јовановића, генералног конзула Краљевине Србије у Скопљу, представљали су само израз незадовољства. Као сведок многих догађаја, Јовановић није предвиђао смиривање ситуације, већ напротив, прогнозирао је организованије покрете ширих размера.²

Први већи сукоб између побуњених Арбанаса и турске војске избио је половином фебруара 1910. године у близини Дечана, између села Луке и Белега. Иако је турска војска располагала брдском артиљеријом, имала је преко двадесет погинулих војника и једног официра. У приштинском конзулату Краљевине Србије нису били детаљно информисани о разлозима који су

1 Косовски вилајет је био формиран као административно-територијална јединица Османског царства 29. јануара 1877. године. После више административних прерасподела, од 1888. године се усталила његова подела на шест санџака: Пљеваљски, Новопазарски/Сјенички, Приштински, Пећки, Призренски и Скопски. Исте године седиште вилајета је био премештено из Приштине у Скопље (Јагодић 2009: 4–7; Британски документи за историјата на Македонија V, док. 45; Станковић: 1910: 86).

2 Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914 (=ДСПКС), књ. IV, св. 1/I, док. 232, 558–559.

довели до овог сукоба, једино су имали сазнања да се међу Арбанасима Пећке и Ђаковичке нахије осећало велико незадовољство и спремност на даље побуне.³ Читав крај између Пећи и Ђаковице одметнуо се од турске власти, а путовање у тој области било је скоро онемогућено. Несигурност путовања осетио је и Цветко Јакић, драгоман руског конзулата у Призрену, који ни уз пратњу заштија није могао да дође до Дечана. Протест Арбанаса се огледао и у неодрживој војсци, тако да је Пећка нахија дала свега два регрута, и то Циганина, а Ђаковичка једног. Због противљења Арбанаса, ни Срби нису позивани у војску. Интересантно је да се у регрутном списку у Пећи, након ових побуна, налазило више Срба него Арбанаса. У Ђаковици је формиран и комитет, чији је главни одбор бројао 30 чланова. Овај комитет није изнео циљеве побуне, већ само противљење, са посебним нагласком на нове бидате и порезе и немешање власти у арбанашке послове. Последњи наведени захтев појављивао се и у другим деловима Косовског вилајета. Прекид свих путних комуникација између Пећи и Ђаковице није био довољан Арбанасима, па су у знак одмазде за сукоб у Белегу напали једну пећку касарну. Пушкарање је трајало читаву ноћ и војници су уз велике напоре успели да одбију напад. Велики успех овог арбанашког покрета био је позив пећког мутесарифа Исмаил Хаки беја у Солун и Призрен, где је требало да одговара за своје поступке.⁴

Скоро истовремено, Арбанаси у Призрену и Ђаковици су се побунили и сукобили са турском војском због позива Срба у војску.⁵ Ревносно кретање Арбанаса изазвало је пажњу српске владе у Београду и њеног председника Николе Пашића, који је издао наређење конзулу у Приштини да с пажњом прати и извештава о арбанашким покретима, тежњама и везама.⁶ Нови сукоб избио је међу самим Арбанасима у Сиринићкој жупи, у селу Брод, у којем је један од сукобљених рањен. Због заоштравања ситуације и с циљем да се спречи ширење конфликта, у тај крај је отишао феризовићки мудар са комесаром и 10–12 заштија. Међутим, одлазак мудира довео је до још већег заоштравања прилика, које је претило да прерасте у сукоб са влашћу. У тај крај је било послато још 40–50 војника, јер су се сукобу придружили и Арбанаси из села Битиње и Коштањево.⁷

3 Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко-просветно одељење (=ППО), 1910, ред 425 (I), III бр. 950, писар Љ. Нешић – Министарству иностраних дела, Приштина 17. фебруар/2. март 1910.

4 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 201, 507–508; Конзулска писма 1905–1911, док. 46, 181–184.

5 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), III бр. 968, Телеграм Милана Ракића из Приштинe 21. фебруар/7. март 1910.

6 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), III бр. 950, Концепт одговора Н. Пашића, Београд 20. фебруар/6. март 1910.

7 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), III бр. 1329, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 8/21. март 1910.

Увођење нових бидата (пореза) послужило је као изговор Арбанасима за нова прикупљања и протестовања. Као средство за остваривање својих циљева користили су и затварање пута од Приштине ка Преполцу. Арбанаси су код лужанског моста наишли на двојицу пиљара из Куршумлије, који су намеравали да купе арпаџик, и вратили их натраг. Путовање из Старе Србије у Србију су били приморани да прекину и врате се својим кућама и неки Приштевци. Чете су вратиле и девет заштија које су биле упућене на турску границу на Преполцу. Због оваквог понашања Арбанаса, из Приштине је био упућен мали одред заштија са нешто аскера, да отвори пут.⁸

У свим деловима Косовског вилајета ситуација се свакодневно погоршавала. По узору на Арбанасе из Ђаковичке казе, и они из осталих делова Косовског вилајета почели су да се групишу и организују против власти. У Подгору и Прекоруњу су почели да нападају представнике турске, грађанске или војне власти. Крстарили су по свим путевима, пљачкали и нападали путнике. Свуда је владала несигурност, а пут Пећ–Митровица био је готово пресечен. Број Арбанаса који су крстарили на путевима кретао се од 800 до 1000 људи, а главни стан им се налазио у селу Јунику, у кули познатог Алила Мехмеда, једног од вођа овог покрета. Бројни су били разлози због којих су се Арбанаси бунили, али на њихове одлуке знатно је утицало увођење трошарине. Власти у Пећи нису ни покушале да уведу трошарину, док су је у Митровици, Приштини, Феризовићу и Призрену наплаћивале два или три дана. Због протеста Арбанаса у тим местима количина и врста робе која се уносила у град само је евидентирана, али трошарина није наплаћивана. Турске власти су се одлучиле на овакав потез желећи да задовоље Арбанасе који нису одустајали од својих захтева и чији су покрети почели да се преносе и у остале крајеве. Покрет из Пећи пренео се и на Арбанасе у Лабу који су пресекли пут Приштина–Преполца.⁹

Акумулирано незадовољство Арбанаса прерасло је у пролеће 1910. године у отворену побуну против власти. Сукоби са војском су се јавили у области Лаба, у Приштинском санџаку. На основу бројних телеграма којима је вицеkonzул из Приштине Милан Ракић извештавао Министарство иностраних дела у Београду, закључује се да је борба између Арбанаса и војске била озбиљна. Иако је војска добила појачање из Приштине, Скопља и Феризовића, претрпела је велике губитке и заробљен јој је један топ. Било је приметно да су Арбанаси у овом сукобу променили своју бојну тактику и нападали у четама од неколико десетина људи. Арбанаси су још пре почетка борбе упутили своје изасланике у Гњилане, Феризовић, Пећ и Љуму

8 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), ШП бр. 1570, Вицеkonzул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 18/31. март 1910.

9 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 212, 523–524.

да затраже помоћ од својих сународника.¹⁰ Како им је помоћ стизала са свих страна, а нарочито из правца Липљана, војска је своје снаге усмерила на заузимање тог пута. На тај начин комуникација са Приштином је била прекинута и једино је био слободан пут према железничкој станици. Као контрамеру Арбанаси су забранили сељацима да одлазе у Приштину, што је довело до оскудице у дрвима и храни. Турске власти које су се нашле у незавидном положају у односу на Арбанасе биле су приморане да преговарају са побуњеницима. Једно изасланство Арбанаса које је бројало десет чланова дошло је у Приштину и примљено је код команданта војске на вечеру. Са њима се поступало као са гостима.¹¹ На тај начин је завршена арбанашка буна у Лабу, али како поменута десеторица Арбанаса нису важила за виђење у том крају, за турске власти то није представљало никакву гаранцију за успостављање реда и мира. Главни покретачи ове акције су се након борби повукли у своја села и чекали повољан тренутак да наставе са новим побунама. Када се радило о Арбанасима, војне старешине нису предузимале ништа конкретно, већ су само слали обавештења у Солун и Цариград, одакле су чекали инструкције. То чекање инструкција, по Милану Ракићу, било је „главно занимање власти – кад год су у питању Арнаути“.¹²

Арбанаси нису престајали са новим окупљањима и држањем разних зборована. После покрета у Пећи, Ђаковици и Лабу организовање су наставили и Дреничани, који су у селу Броњи и под вођством Рам Љутана довели одлуку да не примају никакве бидате.¹³ Дреница је постала центар арбанашког покрета, нарочито од када су јој се придружили побуњеници из Подримља и Острозуба. Главни стан им се налазио у Добрашевцу, Слатини, Читакову и Грабовцу, али како ту није било довољно хране за окупљене, они су је набављали из околних српских села, међу којима су Кузмин, Помазетин, Белаћевац, Добрево и Радево. Међу Арбанасима су важила строга правила која су предвиђала и казне за преступнике. Главни циљ им је био заузимање Приштине, и пре ступања у борбу јасно су истицали своје захтеве, који су подразумевали неплаћање нових пореза, као што су прирез и трошарина, већ плаћање само постојећих, попут вергије, десетка, ђумрука и давања војника. Међу захтевима се могло чути да њихови војници служе свој рок у „Арнаутолку“, да цивилни и грађански чиновници не буду странци, јер би непознавање језика довело до несугласица између власти и Арбанаса.¹⁴

10 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 231, 560.

11 АС, МИД ПШО, 1910, ред 425 (I); Конзулска писма 1905–1911, док. 47, 184–188.

12 Конзулска писма 1905–1911, док 48, 188.

13 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 222, 539.

14 У збирци докумената неправилно су ишчитана имена појединих села. Тако, на пример, стоји Поможегин, а исправно је Помазетин, и уместо Белашевац треба Белаћевац. ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 261, 613–614.

У намери да остваре своје циљеве, Арбанаси су изводили и појединачне акције. Тако је на њихов наговор Јашар Абаз Балонић из Пећи пуцао на пећког мутесарифа, Сами Хаки беја, и команданта тамошње војске, Ружди беја. У пуцњави која се догодила усред вароши, на месту званом Пеливан мајдан, Хаки беј је био рањен у десно раме, док је Ружди беј угуцан у главу и на месту остао мртав. Зликовца нико није гонио нити узвратио паљбу, осим Терим бега Махмудбеговића, након чега је побегао. Овај догађај је изазвао опште задовољство пећких Арбанаса и знатно утицао на погоршање ситуације у том крају.¹⁵

Оваква ситуација у Пећи охрабрила је Арбанасе из других крајева, да наставе са даљим побунама и борбама. На Преполцу се чула топовска паљба из лапске долине и Приштине, где је дошло до поновне борбе између Арбанаса и аскера на Косову око саме вароши.¹⁶ Арбанаси предвођени Исом Бољетинцом су у том сукобу са војском одузели четири топа и заробили педесет аскера, а војни магацин у Вучитрну опљачкали. Железничка пруга Скопље–Митровица била је оштећена, а телеграф прекинут.¹⁷ Царинарница на Преполцу је располагала подацима о јакој топовској паљби из правца Приштине, са којом је саобраћај био потпуно прекинут.¹⁸ Иако је Иса Бољетинац активно учествовао у изазивању нереда и сукоба са војском, у Митровици није било никаквог покрета. То се може објаснити чињеницом да су код митровичких Арбанаса била свежа сећања на пораз на Ситници 1903. године, када је погинуо руски конзул Шчербина. Други разлог због којег је у Митровици било мирно стање, јесте да је била договорена висина трошарине између виђенијих Арбанаса и Турака и власти. Арбанаси из познатих арбанашких села Чабре, Брабонића, Шипоља, Љуште, Винарца, Гушевца, Засеља, Орахова, Бољетина, Жажа, Бистрице, Батаира су на једном мањем скупу одржаном у Церањи донели одлуку да се не прикључују покрету. Исти став о арбанашким побунама имали су и Арбанаси из Плава и Гусиња, као и они који су били насељени у селима око Пазара, Сјенице и Пљеваља.¹⁹

За разлику од наведених места, ситуација у појединим деловима Косовског вилајета, изазвана арбанашким покретима, довела је до покретања бројне турске војске. Чланови Генералног конзулата Краљевине Србије

15 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), ШП бр. 1650, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 22. март/4. април 1910.

16 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), ШП бр. 1656, Вицеконзул М. – Министарству иностраних дела, Приштина 23. март/5. април 1910.

17 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), ШП бр. 1657, Министарство финансија – Министарству иностраних дела, Београд 24. март/6. април 1910.

18 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), ШП бр. 1658, Министарство финансија – Министарству иностраних дела, Београд 24. март/6. април 1910.

19 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 371, 784–785.

у Скопљу били су очевици експедиције два скопска и једног кумановског батаљона и осам до десет батаљона из разних гарнизона III корпуса. У Скопљу су располагали информацијама да се петнаестак хиљада окупљених Арбанаса налазило између Племетине, Бабиног Моста и Грдеча, а око двадесет хиљада на путу између Митровице и Пећи, у којој је било проглашено опсадно стање. Сукоб код Племетине завршио се поразом Арбанаса, који су били приморани на повлачење пред топовима. Командант војске је телеграмом извештавао валију о овом сукобу и тврдио да је „топ једино средство којим се Арнаути могу поуздано умирити“.²⁰ Овај сукоб је обележио прелазак 200 војника на страну Арбанаса, са којима су се борили против турске војске. Бројно стање Арбанаса се кретало око 10.000 и у читав покрет је, по сазнањима Генералног конзулата Краљевине Србије из Скопља, била умешана једна страна сила. Такође, поуздано се тврдило да је покрет изазвао ново кретање турских трупа и да је за десетак дана преко скопске станице било послато девет батаљона, и то: из Скопља I и IV батаљон 20. и 21. пука са 360 људи у Митровицу, из Битоља II батаљон 18. пука са 300 људи и III батаљон 22. пука са 300 људи, из Биљаче је био упућен I батаљон 17. пука са 300 људи. Сва три батаљона била су упућена у Приштину, док су према Митровици били упућени из Демир Хисара IV батаљон 36. пука са 290 људи, из Сера IV батаљон 34. пука са 290 људи, из Караферије I батаљон 67. пука са 290 људи, из Караса III батаљон 35. пука са 290 људи и из Велеса II батаљон 20. пука са 290 људи.²¹ Војска која је била упућена у Приштину, у којој је стање било веома критично, није била довољна да спречи бројне побуњене Арбанасе, а њено премештање оставило је Скопље, Куманово и Велес без икаквих трупа.²² Према неким проценама претпостављало се да је турска војска располагала са 5.374 војника и три батерије послуге, што није прелазило бројку од 6.000 људи. Број војника није био довољан да би се спречили арбанашки покрети и буне. Према мишљењу Милана Ракића, за умирење Арбанаса, успостављање реда и осигурање надмоћности државне власти у Приштинској, Митровичкој, Гњиланској, Вучитрнској, Феризовићкој, Призренској, Ђаковичкој и Пећкој нахији било је потребно свакодневно присуство војске од педесет до шездесет хиљада људи у тим крајевима.²³

Поред чињенице да је Генерални конзулат Краљевине Србије у Скопљу располагао подацима о премештању турских трупа, имали су и одређена сазнања о кретању Арбанаса и сукобима са војском. Ове информације су се умногоме поклапале са онима којима су располагали и представници

20 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 227, 551–552.

21 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 229, 555.

22 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 230, 556–557.

23 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 237, 569–570.

осталих земаља у Скопљу. Тако је било познато да има око 30.000 наоружаних Арбанаса, да су им вође Иса Бољетинац, Бећир бег Карапиљко, бивши харем-ћехаја султана Абдух Хамида, Хасан Хусејин из Будакова, Сали Иса, побратим Исе Бољетинца, Бајрам Дукља из Ђаковице, Сулејман Батуш, Хасан Феровић из Плава и Садик Алач из Приштине. Међу побројанима нарочито се истицао и наметнуо као главни предводник Иса Бољетинац, а највише побуњених Арбанаса било је из Митровичке, Вучитрнске, Гњиланске и Прешевске казе.²⁴ Пошто је број регуларних турских јединица на овом подручју почетком побуна био мали, органи централне власти су избегавали сукобе и покушавали да умире Арбанасе, све до оног тренутка док није дошло до знатније концентрације војних снага. Тада је одлучено да се ред и мир успоставе помоћу оружја. Овај задатак био је поверен Шефкет Тургут паши, који је именован за врховног команданта турских војних јединица у Косовском вилајету (Политика, 25. март 1910, 1; Политика, 30. март 1910, 2; Сведочанство о Косову 1901–1913, 385–403; Конзулска писма 1905–1911, док. 45–49, 181–197; Документи о Рашкој области 1900–1912, док. 176, 268–270; Поповић 2007: 351–352; Зафировић 1988: 398–399; Skendi 1967: 391–394; Микић 1988: 74–75; Барта 2001: 126–127; Батаковић 1989: 275–276). Он је припадао групи просвећених Турака и важио је за врло спремног и енергичног официра. Пре повереног задатка службовао је у Једрену и налазио се на челу II дивизије II корпуса. Раније је био војни изасланик при турском посланству у Букурешту. Именовање Шефкет Тургут паше за команданта изгледало је као прави избор Порте. Руски посланик у Цариграду Чариков је сматрао да ће један такав официр, којег је одликовала тактичност, показати праву одлучност и спремност у извођењу поверене му мисије.²⁵ Пре него што је ушао у западни део Старе Србије, Тургут паша је побуњеним Арбанасима упутио један помирљив проглас, који не само да није имао никакав ефекат, него је код њих изазвао подсмех. Видећи да побуњеници нису пристали на помирљивост, Тургут паша је извршио распоред војске од 10.000 војника на три дела. Према том распореду, један део је требало да иде из Приштине ка Вучитрну, други из Липљана ка Призрену, а трећи ка Пећи и Ђаковици, док је Липљан био предвиђен за снабдевање целе војске и место за рањенике.²⁶

Упутивши се на побуњено подручје, Тургут паша је на први већи отпор наишао код Качаника, где му се супротставило 5.000 Арбанаса под вођством Идриза Сефера. Арбанаси су ову стратешки важну позицију

24 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 233, 561.

25 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), III бр. 1857, Посланик II. Гавриловић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Цариград 3/16. април 1910.

26 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 278, 638.

држали готово недељу дана, али су 30. априла били приморани да се повуку у Гњиланску казу, где су настављени спорадични сукоби са војском по селима. Турска страна је у сукобу код Качаника претрпела велике губитке и само у једном дану из Скопља за Солун је било упућено 76 рањених војника и 3 официра, док су они са лакшим повредама пребачени на лечење у митровичку болницу. Насупрот турској страни, Арбанаси су имали мање жртава и губитака. Они су потиснули војску, одузели јој преко 500 пушака и повукли се тек када су видели да им горе села међу којима су Пожарање, Кабаш, Бинач и Љубижда. У самом Качанику није било директног сукоба завађених страна, а Арбанаси који су запосели улаз у кланац повукли су се без отпора, што је омогућило Осман паши да са делом војске заузме то место.²⁷

Битка код Качаника била је предмет интересовања како турских власти, тако и представника великих сила. Често су саопштења, потекла са турске стране, била у супротности са извештајима дипломата, представника држава у овом делу Османског царства. Тако су турске власти о бици код Качаника издале једно саопштење у којем се говори о великом броју мртвих и рањених, као последици пометње међу војницима који су пуцали једни на друге, мислећи да се ради о побуњеним Арбанасима. Истовремено, они су порицали и паљење села и изговарали се да су пуцали само на она из којих је пружан оружани отпор.²⁸

За разлику од Тургут паше који је показао одлучност да се обрачуна са арбанашким побуњеницима, у осталим крајевима Косовског вилајета држање војске је било пасивно. Ако се узме у обзир чињеница да се у Косовском вилајету налазило непуних 15.000 редовних и 16.000 мобилисаних, можда се овакав став турских власти према арбанашким побунама може објаснити недовољним бројем војника. За успостављање реда у побуњеним крајевима био је потребан много већи број војника. У том тренутку Османско царство није могло да прихвати ту обавезу због несигурне ситуације у Јемену и још неким местима у Малој Азији, кредита и планираног новог зајма. У сваком случају, нова мобилизација би превише исцрпела средства из Министарства финансија, предвиђена за текуће државне потребе.²⁹ Зато су на сазнање да се Арбанаси окупљају и организују, војни команданти слали извидницу да провере тачност информација, и на томе се све завршавало.

27 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 308, 689.

28 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 313, 696; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), ПП Бр. 899, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 20. април/3. мај 1910.

29 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 319, 705; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), Пов. Бр. 174, Ј. М. Ненадовић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Цариград 21. април/4. мај 1910.

Нико није предузимао одлучније кораке да спречи окупљање Арбанаса. Војска се задовољавала ноћним запоседањем улаза у Приштину, бојећи се напада на варош. Све је указивало на то да постоји нека наредба да се избегавају сукоби и не узнемиравају Арбанаси. Разумљиво је да се поред оваквог држања власти осећао све већи покрет међу побуњеницима. Пасивност власти према побунама наводила је бунтовнике да се без икаквих сметњи припремају за нове борбе. У околини Голеша и дубље, у Дреници, били су окупљени у броју од 5.000, а главни стан им се налазио у селима Добрашевцу и Слатини. По угледу на Дреничане, окупљања је било и у другим крајевима. Арбанаси из Подримља су се окупљали у Ораховцу, из Пећке нахије у Јунику, док су Гњиланци држали збор у Пожарању, и донели одлуку: „Ако у ма ком крају Арнаутлука пукне пушка, да одма изађу на Качаник, разоре мостове и железничку пругу“.³⁰

Покрет Арбанаса се преко Гњилана ширио у Прешевску казу. Генерални конзул из Скопља је располагао поузданим информацијама да је 18. априла у Прешево дошло 28 изасланика побуњених Арбанаса који су их наговарали на нереде, а у случају неодрживања и неприкључења побуњеницима, запретили су паљењем села.³¹

И у другим деловима Косовског вилајета Арбанаси су се окупљали и отворено сукобили са војском. Отпочели су са војском борбу у близини села Штимља, између Феризовића и Липљана, заузели јаку позицију код Црнољева и Загорца и прекинули телеграфску везу.³² Арбанаси су отпочели битку, па је током ноћи један део војске био упућен из Феризовића у Призрен, а други у Липљан. На путу између Штимља и Годанца отпочео је напад побуњеника по целој линији, чак до Рибара. Иако су у овом окршају били употребљени сви топови и митраљези, Арбанаси су показали велику спремност и упорност да се обрачунају са војском.³³

Војска која је била упућена из Феризовића у Призрен имала је задатак да смири побуне у околини Ђаковице. На путу код села Годанце наишла је на наоружаног Арбанаса који није пристао на разоружавање, већ је отворио ватру. На његов пуцањ убрзо су се окупили и остали Арбанаси и сукобили са војском. Исход борбе је био кобан по њих јер су

30 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), III бр. 1861, Вицеконзул М. Ракић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Приштина 3/16. април 1910.

31 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2000, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 9/22. април 1910.

32 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I); Конзулска писма 1905–1911, док. 49, 193. Између оригиналног извештаја и оног који је објавио Андреј Митровић постоји разлика. У оригиналу стоји „код Црнољева и Загорца“, а код Митровића наводи „код Црнољева и Борца“. Такође, Митровић пише да је прекинута телефонска веза, а у оригиналу је реч о телеграфској.

33 Конзулска писма 1905–1911, док. 49, 192–193.

изгубили око 1.000 људи, док је војска претрпела мале губитке. Покрет се брзо ширио, Арбанаси из Гњиланске и дела Прешевске казе су се удружили са окупљенима из Качаника и заузели качанички теснац код места где се налазе три моста и један тунел. Маса од три до пет хиљада људи је зауставила воз који је ишао из Скопља за Митровицу, разоружала један вод, одузела им све што су поседовали, а службеном особљу наредила да не превозе војнике.³⁴ Задржавање возова који су саобраћали на линији Скопље–Митровица било је и даље настављено, па је зато војска кренула из три правца ка Качанику, а свој штаб преместила из Липљана у Феризовић.³⁵ Поједини официри Арбанаси, који су службовали у турској војсци, захтевали су измирење са побуњеницима и претили напуштањем службе и одласком у крајеве захваћене побуном. Серски редифи су одбили да одлазе у Косовски вилајет и својом одлуком изазвали сличан отпор и у другим деловима Царства.³⁶

Увиђајући да отпор Арбанаса поприма све шире размере, војска је одлучила да делује енергичније, па је наредила прекид саобраћаја на прузи Скопље–Митровица. Било је забрањено кретање према Качанику, који је, према вестима вилајетских власти, после краће борбе у којој Идриз Сефер и његови истомишљеници нису показали велику храброст, заузет. Војска је наставила даље надирање и заузела качаничко село Руњево, а Арбанаси наставили са повлачењем.³⁷

Заузећем Качаника настало је затишје у овом крају, а Шефкет Тургут паша се са своја два помоћника и главним штабом вратио у Феризовић. Могуће је његов повратак био условљен новим покретима Арбанаса у крајевима око Пећи и Ђаковице, или прикривеним бунтом међу официрима. Истовремено се из Мелника и других крајева очекивао и долазак нове војске која је требало да се задржи у Скопљу.³⁸ Међутим, турске власти су се суочавале са тешкоћама око прикупљања редифа који нису хтели сукобе са Арбанасима. И сâм Давид паша, који је био постављен за команданта у Скопљу, изјављивао је да неће прихватити команду, све док му не дају *carte blanche*.³⁹ За разлику од њега, Рифат паша, министар војни, изјављивао је да

34 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2144, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 12/24. април 1910.

35 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2205, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 15/28. април 1910.

36 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2178, Телеграм конзула Ж. Балугџића – Министарству иностраних дела, Солун 17/30. април 1910.

37 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2205, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 16/29. април 1910.

38 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2193, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 19 април/2. мај 1910.

39 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2203, Телеграм конзула Ж. Балугџића – Министарству иностраних дела, Солун 15/28. април 1910.

ће се војска упућивати у крајеве захваћене побунама, све док се ситуација не смири и не заведе ред. Биле су предузете и одређене мере за појачање Шефкет Тургут пашине војске.⁴⁰

Даље кретање војске је било настављено и праћено новом мобилизацијом војника III корпуса, чији је један део био упућен у Феризовић. Већ током ноћи у Скопље је стигао и један одред војске – 18. батаљон стрелца са 309 војника и 18 официра, који су одмах били упућени у Куманово и Прешевску казу. Према писму које је добио руски конзул из Митровице од свог колеге, закључује се да Арбанаси из околине Пећи, Ђаковице и Призрена у том тренутку нису ништа предузимали. Арбанаси са Косова, заједно са Пећанцима и Ђаковичанима спремали су се да заузму Пећ и Ђаковицу.⁴¹ Према извештају конзулата из Скопља од 5. маја, због побуне Арбанаса у Ђаковици и околини неопходно је било стално слање војске у те крајеве. Тамо је био упућен један батаљон редифа из Дrame – III батаљон 41. пука са 836 војника и 12 официра и пуном ратном опремом. Што се тиче ситуације у Гњиланској кази, Арбанаси су запосели све прелазе који воде према Прешеву. Према извештају приштинског конзулата, косовска операциона војска је са гњиланским Арбанасима имала сукоб у којем је код села Смире претрпела губитке, и том приликом је разбијено 4 батаљона, заробљено 50 војника, отете су им пушке, муниција, новац и командантов шатор. Готово истовремено је и Ђаковица пала у руке побуњеницима, тако што се командант гарнизона предао.⁴²

Иако су почеле да се шире разне гласине о Портиној политици и њеној тежњи да што пре дође до измирења са Арбанасима, извршена је организација командног кадра. За команданта у Скопљу је био постављен Цавид паша, у Митровици Џебар паша, у Битољу Керим паша, у Серезу Саид паша и у Солуну Осман Рифат паша.⁴³ Међу именованим кадром постојале су разне несугласице и нетрпељивости, због којих се турски војни министар упутио из Цариграда у Стару Србију, са циљем да регулише питање главне команде.⁴⁴ Војни министар је планирао одлазак у Скопље и Феризовић, где је намеравао да се упозна са правом ситуацијом на терену,

40 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2226, Ј. М. Ненадовић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Константинопољ 13/26. април 1910.

41 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2246, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 20. април/3. мај 1910.

42 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), III бр. 2278, Концепт писма Министарства иностраних дела – Свим конзулатима у Турској, Дипломатском представништву у Цариграду и Министарству војном, Београд 24. април/7. мај 1910.

43 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III бр. 950, Генерални конзул Ж. Балугџић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 21. април/4. мај 1910.

44 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III бр. 2327, Телеграм генералног конзула Ж. Балугџића, Солун 24. април/7. мај 1910.

пре него што буде донео било какво решење. Његове честе изјаве, које су упућивале на одлучност када су у питању обрачун и гушење побуна Арбанаса, уливале су наду да ће се постићи мир међу завађеним странама.⁴⁵ За време седнице војног савета, који се састао поводом све учесталијих побуна у разним деловима Косовског вилајета, могли су се чути предлози о измирењу. Један од присутних, Али Риза, шеф штаба, заступао је идеју о измирењу са Арбанасима и правдао се недовољним бројем војника. Овај његов предлог наишао је на одобрење официра Арбанаса, али и многих других присутних.⁴⁶

Приче о измирењу војске и Арбанаса почеле су све чешће да се чују и у дипломатским круговима и пласирају у разним листовима. Тако је добро обавештени лист *Progres de Salonique* објавио вест о могућем покушају измирења Шефкет паше са побуњеницима у Феризовићу и постизању стања *status quo*, што би значило да се кривци не би изводили пред преки суд, нити би се оружје одузимало. Скоро исти утисак, из свих добијених извештаја, стекао је и Петрајев, па је такву вест, као позитивну, послао дописнику руске телеграфске агенције. Нешто другачијег мишљења био је аустроугарски конзул Бохумил Пара, који је сматрао да се до измирења може доћи само уклањањем косовског валије Назар беја, који је за Арбанасе представљао главног узрочника свих незадовољстава. У готово свим страним дипломатским круговима, па и турским, веровало се у што скорије постизање примирја. За енглеског конзула у Солуну такав потез би био „најбоље што Турци могу учинити у овом тренутку, то је да што пре забашуре свој пораз и да каквим достојанственим миром учине крај арнаутском покрету“.⁴⁷

За настале догађаје у Косовском вилајету међу представницима појединих земаља у Скопљу могло се чути да је, због покушаја увођења нових пореза, као главни кривац означен косовски валија. Представници Аустроугарске, Италије, Енглеске, Русије и Француске су, вероватно на иницијативу италијанског конзула, одржали састанак и договарали се да пошаљу заједнички телеграм својим амбасадама, у којем би предложили валијину смену. Оваква идеја није наишла на одобравање руског и француског конзула, који су пристали да пишу понаособ. На овом састанку су се могла чути и имена људи који би заменили постојећег валију, па је тако италијански конзул помињао Ферид пашу, Тоску из Валоне, бившег великог везира, а енглески

45 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), ПП бр. 2328, Телеграм генералног конзула Ж. Балугџића, Солун 25. април/8. мај 1910.

46 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), ПП бр. 2328, Телеграм генералног конзула Ж. Балугџића, Солун 25. април/8. мај 1910.

47 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), ПП № 348, Генерални конзул Ж. Балугџић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 28. април/11. мај 1910.

Саид пашу. Овај састанак обележила је и идеја енглеског конзула да лично посредује између турске војске и побуњеника.⁴⁸

И док се у дипломатским круговима говорило о могућем постизању примирја и смени валије, Арбанаси су се и даље спремали за пружање отпора и наставили са набавком оружја. На америчком броду *New York* у Солуну било је конфисковано око 30 револвера, 63 пушке и доста муниције, намењених за даље борбе у Косовском вилајету. Према једној депеши упућеној команди III корпуса, много већа количина оружја и муниције била је заплена у Скадру, а говорило се да су неки каравани са ратном опремом већ били на путу према Призрену.⁴⁹

Ситуација на терену, у Косовском вилајету, и даље је била напета и праћена сталним међусобним борбама. Војска се налазила на позицијама изнад села Будакова према Црнољеви и сукобила се са Арбанасима код села Дуље.⁵⁰ Побуњеници су заузели кланац у Црнољеву и на 20 дана прекинули поштански и телеграфски саобраћај између Призрена и Феризовића. После слома код Качаника груписали су сву своју снагу у Црнољеву и спремали се за отпор. Као главне вође и команданти у овом сукобу истицали су се: Асан Усеин из Будакова, Муса из Ораховца, Иса Бољетинац, Адем, острозупски барјактар и Марк Дода, фанда. Након што су запосели кланац и располагали довољним бројем људи и муницијом, били су уверени да ће победа бити на њиховој страни. Међутим, нису рачунали на мудрост Шефкет Тургут паше и његову одлуку да упути два батаљона војске из Феризовића у Призрен. Истог дана из Љуме је, са намером да пружи помоћ, у Црнољево кренуло 400 Арбанаса који су се код Суве Реке мимоишли с војском, која је прошла неопажено. Пред налетом војске која се кретала из правца Будакова и почела да бомбардује куле, прво Асан Усеинову, па онда и остале, Арбанаси су били приморани на повлачење. Касније је војсци било послато појачање из Феризовића, а она из Призрена вратила се до Суве Реке и скренула јужно. На тај начин Арбанаси су били опкољени са три стране и с доласком два батаљона и једном пољском батеријом из правца Лишњана, која је пред собом рушила куће, нагнали су побуњенике на повлачење ка Дуљу. Арбанаси из Црнољева су поседовали велику количину барута, али је војска гранатирала тај магацин и уништила га. Крајем априла 1910. године турска војска је знатно напредовала, низала победе над побуњеницима и пред собом рушила арбанашка села која су

48 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 325, 712; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (I), ПП Бр. 904, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 22. април/5. мај 1910.

49 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), ПП № 348, Генерални конзул Ж. Балугџић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 28. април/11. мај 1910.

50 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), ПП бр. 2405, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 26. април/9. мај 1910.

пружала отпор. У том налету била су запаљена поједина села, међу којима су: Будаково, Зборце, Ранце, Рачане, Топило, Грајчевце, Црнољева, Папаз, Кабаш, које је важило за „зликовачко гнездо“, као и многа друга, из којих се видео само дим. По сазнањима генералног конзула у Скопљу, Јовановића, исход овог сукоба је био велики број погинулих Арбанаса и мали губици војске.⁵¹

На основу отпора који су пружали Арбанаси и искуства које је имао у борби код Црнољева, Тургут паша је сматрао да су они при повлачењу пред топовском паљбом показали хладнокрвност и познавање војне тактике. Такво њихово држање наводило је Тургут пашу на помисао да је покрет био припреман много раније, што се видело на основу доброг познавања терена и војничких правила.⁵² Током борби, Тургут паша је поједине одлуке доносио самостално, што се није допало косовском валији. Наиме, валија је дошао у сукоб са главнокомандујућим, од којег је захтевао да војска не чини никакве репресије без његовог знања, да он одређује које ће се село спалити, чије куле порушити и који људи похапсити.⁵³

Иако је међу самим Турцима било несугласица, у том тренутку су били задовољни држањем Срба за време побуна. Често су истицали српску лојалност и услужност, што није био случај и са Бугарима.⁵⁴ Турској војци је, због недовољног познавања терена и нетачности карата, од великог значаја била помоћ српског становништва, нарочито у борби код Качаника, Штимља и у Гњиланској кази. Разуме се да ова помоћ није била на довровољној основи, али је за Србе у том тренутку то био једини излаз. Док су на једној страни пружали помоћ турској војсци, на другој, у Пећи, Срби су били приморани од стране Арбанаса да се боре уз њих.⁵⁵

За време арбанашких побуна српско становништво се налазило у незавидном положају. Побуњени Арбанаси из Гњиланске казе су, бежећи пред турском војском, за своје жене, децу и стоку уточиште нашли у суседним српским селима. Многи од њих су побегли у град и у том тренутку се у Гњилану налазило преко 200 арбанашких породица. Слична ситуација је била и у другим местима. У Призренској нахији, у селу Дуље, где је дошло до борби, избегли су се склонили у јединој преосталој српској кући, која им је послужила и за склањање стоке, жита и осталих вреднијих ствари.⁵⁶

51 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 959, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 30. април/13. мај 1910.

52 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (II), III № 348, Генерални конзул Ж. Балугџић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 28. април/11. мај 1910.

53 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 374, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 25. април/8. мај 1910.

54 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 339, 732.

55 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 340, 732–733.

56 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 349, 745.

Сузбијање и гушење арбанашких побуна, за које се у почетку сматрало да не могу бити толиког интензитета, није било још извесно. Међутим, није била искључена могућност да Турци после неког већег и значајнијег успеха војске затраже примирје. У том случају се од Арбанаса не би захтевало разоружање, него непротивљење хапшењу главних покретача буне који су се налазили у Цариграду, Солуну и другим местима у Косовском вилајету. Пред њима би се нашао и захтев да на својим кулама „отворе прозоре“.⁵⁷ Када се радило о Арбанасима, турске власти су морале да воде рачуна о достојанству режима које је захтевало изјаву покорности пред светом. За Живојина Балугџића, генералног конзула Краљевине Србије у Солуну, та покорност би била привидна и вероватно би се могла постићи разним обећањима и поткуљивањима, а не енергичном борбом против њих. Зато се у меродавним круговима у Солуну могло чути да је преговарање са Арбанасима сигурнији и бржи пут за постизање мира и успостављање турске власти у побуњеним крајевима, који би умногоме допринели да Европа другачије гледа на Османско царство.⁵⁸

Држање војске према побуњеницима и честе непроверене и нетачне информације које су се пласирале у Цариграду, нагнале су војног министра Шефкет пашу да преко Скопља, у друштву валије, отпутује у Феризовић. О разлозима његовог путовања само се нагађало, а могло се чути да је била у питању решеност да сам преузме команду над војском, да се лично увери у озбиљност ситуације, ширење гласина о могућем бугарском покрету и кретању њихове војске на линији Паланка–Штип, да мири завађене команданте и офицере и као најбитнији, да преговара са Арбанасима.⁵⁹ Шефкет паша је из Феризовића у пратњи валије и Тургут паше обишао Црнољево, прошао црнољевским кланцем и наставио даље ка Призрену. У генералном конзулату Краљевине Србије у Скопљу су располагали информацијама да и он, као некада Тургут паша, спрема једну прокламацију за Арбанасе. Почеле су да се шире гласине о одбијању преговора од стране Арбанаса, који су тражили парламентарну комисију у којој би се налазили и представници страних држава.⁶⁰

Ситуација у Старој Србији је на погрешан начин представљана ван њених граница. Зато су се понекад могла чути врло опречна мишљења и тумачења

57 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 339, 731.

58 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III № 344, Генерални конзул Ж. Балугџић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 27. април/10. мај 1910.

59 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 368, 775–776; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III № 948, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 29. април/12. мај 1910.

60 ДСПКС, књ. IV, св. 1/I, док. 375, 797; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 955, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 30. април/13. мај 1910.

читавих догађаја. Тако је забележено да је лист младотурског комитета, Румели, у Солуну објавио један чланак у којем је уредник, мајор Кијазим, напао извештаје из побуњених крајева. У тим извештајима је било приказано да се стање стабилизовало, да се Арбанаси растурају, враћају оружје и да раде преки судови. Међутим, ситуација на терену је била потпуно другачија, јер и након обраћања Шефкет паше Арбанасима у Призрену⁶¹ није било резултата по питању враћања оружја, нити пресуда преког суда.⁶² За време своје мисије по местима Старе Србије, Махмуд Шефкет паша је свуда примао вође и барјактаре побуњених и непобуњених фисова, са којима је разговарао и саветовао их да се умире. Званично се тврдило да је предлагао Арбанасима да не носе оружје јавно, него да свако село има свој депо, који ће служити за чување оружја. За то би били одговорни сеоски кметови и изгледало би да се оружје предаје њима, а не да их одузима турска власт. На сличан начин је преговарао и валија, служећи се лепим обећањима и новцем.⁶³

Као резултат доласка Шефкет паше у Феризовић, Призрен, Приштину и Митровицу донета је наредба да грађани тих вароши и околине предају оружје. Док су Приштина и Феризовић предали малу количну оружја, Призрен није поступио по тој наредби. Оружје које су Арбанаси предавали и за то добијали уредне реверсе, било је старо и преко педесет година. Док се на једној страни оружје предавало, на другој га је војска кушила. Она је ту своју акцију изводила углавном по српским срединама, у околини Феризовића, у селима Неродимљу, Готовуши, Штрпцу и Севцу. На Косову је оружје било одузето у Лишану и Лепини, а у плану је било одузимање у Чаглавици, Лапљем Селу и Угљару. Иако су Арбанаси имали оружане сукобе у Лабу и Гњиланској кази, власти нису још помишљале на прикупљање оружја у тим крајевима.⁶⁴ Пушке које су биле прикупљене углавном су биле мартинке, граховке, манлихерке и маузерке. Њихово право порекло се није могло утврдити, претпостављало се да су нелегалним каналима пренете и за преношење су се оптуживале Италија, Аустрија и Србија.⁶⁵

61 О говору Махмуд Шефкет паше у Призрену опширније вид.: ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 402, 855; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 1015, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 8/21. мај 1910.

62 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 390, 841; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 365, Генерални конзул Ж. Балугџић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 5/18. мај 1910.

63 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III бр. 2734, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 3/16. мај 1910.

64 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 403, 857; Конзулска писма 1905–1911, док. 51, 201–202; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 419, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 8/21. мај 1910.

65 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 404, 859; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 1035, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 8/21. мај 1910.

Иако је у неким местима почело прикупљање оружја и престале су отворене арбанашке побуне, Турска је и даље слала војску у те крајеве. На ту страну је било упућено 25.028 низама и редифа.⁶⁶ Косовски валија је слање војске објашњавао следећим речима: „Шаљемо, рекао је он, војску да бисмо без крви могли да изведемо намераване реформе у Гегалуку“.⁶⁷ На Ђурђевдан је војска отишла из Феризовића у Дреницу, а затим у Ђаково. У Феризовићу, Качанику и Морави настављено је било са одузимањем оружја. Забележени су примери да су поједини Арбанаси мирно предавали оружје, као и они код којих није пронађено ништа ни приликом претраге кућа. Валија је тврдио да нису постојале потешкоће приликом разоружавања, али његове тврдње нису биле убедљиве.⁶⁸ За разлику од њега, конзул у Приштини Милан Ракић је тврдио да се од одузетог оружја могао основати један врло интересантан музеј старог и неупотребљивог оружја.⁶⁹

Војска је улагала велике напоре да се побуна до краја угуши и да се уведе ред. Наставила је своје надирање и ушла у Дреницу. На путу до Дренице наилазили су на села у којима су се налазиле само жене и деца, док су се одбегли мушкарци придружили Арбанасима из Ђаковичке нахије. У случају напада од стране војске, њима су били спремни да се приклоне и побуњеници из Пећке нахије.⁷⁰ Нови сукоб двеју завађених страна није ишао у прилог Турцима, чија војска је без отпора ушла у Ђаковицу. Вести о уласку војске у Ђаковицу, без борбе, са резервом су се прихватале у дипломатским круговима, у којима се говорило да тријумфални пут кроз Дреницу, потрага за Арбанасима по свим селима и величанствен улазак у варош, са обавезним говором Шефкет паше, представља добро изрежиран сценарио.⁷¹ У Генералном конзулату Краљевине Србије су располагали информацијама да је министру војном из Цариграда било наређено да што пре заврши са Арбанасима и врати се натраг.⁷²

66 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 396, 849; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 367, Генерални конзул Ж. Балугџић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 6/19. мај 1910.

67 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 404, 859; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 1035, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 8/21. мај 1910.

68 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III бр. 2736, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 6/19. мај 1910.

69 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 426, 899; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 434, Вицеконзул М. Ракић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Приштина 16/29. мај 1910.

70 Исто.

71 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 449, 937; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 417, Вицеконзул М. Ракић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Приштина 22. мај/4. јун 1910.

72 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 2489, Телеграм генералног конзула Ж. Балугџића – Министарству иностраних дела, Солун 2/15. мај 1910.

Пре поласка из Старе Србије он није пропустио прилику да, по ко зна који пут, одржи говор у којем је изражавао задовољство због крајњег исхода сукоба са Арбанасима. Задовољство није прикривао ни косовски валија, који је изнео податак да је покупуљено 50.000 пушака, које ће се складиштити по магацинима. По његовим речима, било је планирано да се боље пушке поделе војсци, а пушкарни из Тетова, Пећи, Ђаковице и Призрена упуте у Цариград, да не би правили пушке Арбанасима. Међутим, одлазак Шефкет паше из побуњених крајева није значио да су арбанашки покрети били дефинитивно угушени, јер су Река, Малесија и Љума представљали главне задатке експедиције Тургут паше.⁷³ Према казивању Али Риза паше, заступника команданта III корпуса на седници ратног савета одржаној у Солуну, на којој су присуствовале валије из Косовског, Битољског и Солунског вилајета, било је, поред осталог, решено да Тургут паша иде са својом војском у Љуму и Малесију.⁷⁴ Он је елиминисао остале тачке отпора, тако да је до краја маја војска успоставила ред и мир на побуњеничкој територији.

За министра војног и косовског валију изгледа да арбанашке побуне више нису представљале главни разлог због којег би велики број војника боравио у побуњеним крајевима. Према њиховим речима упућеним Лобачову, руском конзулу у Митровици, на простору који насељавају Арбанаси планирано је било да остане 16 нових батаљона, поред оних 16 који су се ту налазили пре почетка побуне. Тако би војска на простору од босанске границе до Качаника, Дебра и Скадра укупно бројала 10.000 војника.⁷⁵ Косовски валија је о арбанашком покрету давао и врло карактеристичне изјаве, које су могле представљати и званично саопштење турске владе. Он је наводио да су узроци покрета познати, да народ, за разлику од својих вођа, хоће мир и законитост. Такође је истицао и да је позната улога појединих Арбанаса, вероватно оних који су били у Цариграду и за које се сматрало да су лојални власти, не желећи да открива детаље док траје истрага. Открио је и планове турске власти везане за побуњене крајеве, који су подразумевали изградњу путева Митровица–Пећ и Ђаковица–Призрен, као и отварање нових основних школа и гимназија у којима би се учили само турски и француски, а не и арбанашки језик, и увођење добре жандармерије.⁷⁶

73 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 487, 992–993; АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 1177, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 31. мај/13. јун 1910.

74 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (II), III бр. 3120, Генерални конзул Ж. Балугџић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 25. мај/7. јун 1910.

75 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (II), III бр. 3118, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 26 мај/8. јун 1910.

76 АС, МИД ШПО, 1910, ред 425 (II), III № 1188, Генерални конзул Ј. М. Јовановић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Скопље 2/15. јун 1910.

Током лета 1910. године, када се ситуација стабилизовала, у крајевима захваћеним покретом дошло је до смене и процесуирања појединаца. Августа месеца, пећки мутесариф Исмаил Хаки био је премештен за валију у Битлису, а на то место је дошао његов брат Џафер беј, генералштабни мајор и дотадашњи председник преког суда у Приштини. Наиме, Хаки је у почетку покушао да заведе ред у Пећком санџаку, али је касније, и поред рањавања и убиства команданта жандармерије Ружди беја, прешао на страну Арбанаса. Након промене стране, Арбанаси нису имали већег заштитника од њега.⁷⁷ Скоро истовремено, у Призрену је по пресуди преког војног суда обешено неколико Арбанаса, међу којима и Руста Кабаш, суворечки барјактар. У затворској ћелији је нађен обешен Хаџи Садрија, један од вођа побуне из Подујева. Владало је уверење да се сам обесио, како би избегао срамно јавно вешање.⁷⁸ Многи побуњеници су након побуне били спроведени у Скопље, али су се крајем године вратили својим кућама. Међу њима су били Зејнел бег из Пећи, Зејнул из Вучитрна, Ђаја бег из Ђаковице, Мамут ага Јањевац, а из Приштине Џемал бег, Сулејман пашин син и Јусуф Фета. Српски учитељи који су били окривљени за оружје налазили су се и даље у истражном затвору у Приштини, и тек након молби упућених са више страна очекивало се спровођење само двојице, Ђокића и Чемериџића, пред преки суд у Пећи, док је Глигорије Ристић остао затворен због пушке коју није ни имао.⁷⁹

У дипломатским круговима су сматрали да су преки суд и обезоружавање Арбанаса само привидне мере које би задовољиле Европу и сачувале углед новог режима. Било је очигледно да је у побуњеним крајевима тај углед почивао само на беси датој министру војном Шефкет паши. Поступке, као и одлуке Османског царства, можемо објаснити чињеницом да су представници појединих земаља с великом пажњом пратили дешавања у Старој Србији. На такво размишљање нас наводи сазнање да је Примо Леви, италијански генерални конзул у Солуну, сматрао да неодређено држање турске власти према арбанашким устанцима иде у прилог само Аустроугарској, што ће се обистинити неколико година касније.⁸⁰

77 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III бр. 4819, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 5/18. август 1910.

78 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III бр. 5088, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 20. август/2. септембар 1910.

79 АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III бр. 7453, Вицеконзул М. Ракић – Министарству иностраних дела, Приштина 9/22. децембар 1910.

80 ДСПКС, књ. IV, св. 1/II, док. 408, 868; АС, МИД ППО, 1910, ред 425 (II), III Бр. 368, Генерални конзул М. Ракић – М. Миловановићу, министру иностраних дела, Солун 10/23. мај 1910.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко–просветно одељење.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Алексић-Пејковић – Џамбазовски 2012а Љиљана Алексић-Пејковић – Климент Џамбазовски. *Документи о сиљној полицији Краљевине Србије 1903–1914*, књига IV, 1/I, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Алексић-Пејковић – Џамбазовски 2012б Љиљана Алексић-Пејковић – Климент Џамбазовски. *Документи о сиљној полицији Краљевине Србије 1903–1914*, књига IV, 1/II, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Британски документи за историјата на Македонија том V, (1886–1900), Скопје 2005: Државен архив на Република Македонија.
- Зафировић 1988: Стојан Зафировић. „Моје службовање у српским школама у Старој Србији у време последњих година турске владавине“. *Савременици о Косову и Мейхохији 1852–1912*. Избор, предговор и објашњења Душан Т. Батаковић. Београд: Српска књижевна задруга, 390–414.
- Перуничкић 1988: Бранко Перуничкић. *Сведочанство о Косову 1901–1913*. Београд: Научна књига.
- Петровић 1995: Милић Ф. Петровић. *Документи о Рашкој области 1900–1912*. Београд: Архив Србије.
- Поповић 2007: Јанићије Поповић. *Живот Срба на Косову 1812–1912*. Грачаница: Никанор.
- Ракић 1985: Милан Ракић. *Конзулска писма 1905–1911*. Београд: Просвета.
- Станковић 1910: Тодор П. Станковић. *Пућне белешке по Старој Србији 1871–1898*. Београд: Књижевни фонд Илије М. Коларца.

ШТАМПА

Полиција, 1910.

ЛИТЕРАТУРА

- Барта 2001: Петер Барта. *Албанци од средњега века до данас*. Београд: Слио.
- Батаковић 1989: Душан Т. Батаковић. „Анархија и геноцид над Србима 1897–1912“. *Косово и Мейхохија у српској историји*. Београд: Српска књижевна задруга, 249–280.
- Димон–Жоржон 2002: Пол Димон – Франсоа Жоржон. „Умирање једног царства (1908–1923)“. *Историја Османског царства*. пр. Робер Мантран. Београд: Слио, 631–695.
- Јагодић 2009: Милош Јагодић. *Српско-албански односи у Косовском вилајету 1878–1912*, Београд: Завод за уџбенике.
- Микић 1988: Ђорђе Микић. *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века*. Београд: Српска академија наука и уметности.

- Поповић 1928: Васиљ Поповић. *Источно ишшање. Историски преглед борбе око ојсманка Османлиске царевине у Левантју и на Балкану*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Skendi 1967: Stavro Skendi. *The Albanian National Awakening 1878–1912*. Princenton: Princenton Univerzity Press.
- Shaw–Kural Shaw 1977: Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Volume II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vesna S. ZARKOVIĆ
Aleksandar M. SAVIĆ

ALBANIAN REBELLIONS IN KOSOVO VILAYET IN 1910

SUMMARY

New Youth-Turkish movement tried to introduce some novelties and carry out the collection of the remaining tax liabilities which faced with the non-approval of the Albanians in Kosovo vilayet. The Albanians opposed the introduction of new cash benefits including the payment of the already existing ones. The endeavour of the Turkish authorities to implement their thoughts faced with great resistance among the Albanian population, which escalated during the first half of 1910 and turned into open conflict with Turkish army.

The first greater conflicts broke out between Đakovica and Peć, and enlarged afterwards to Kosovsko Pomoravlje and Lab. The passivity of the Turkish authorities and army as well as the avoidance of conflicts with the Albanians led to the appearance of more mutually non-connected rebellions. The number of regular Turkish units at this area at the beginning of the uprising was small. The bodies of the central power avoided conflicts and tried to reconcile the Albanians but, as the movement was getting wider and expanding, there were the influx of Turkish army from other parts of the Ottoman Empire and its concentration in the rebelled parts. Shefket Turgut pasha was the army commander whose dedication to the tasks execution led to the preponderance over the rebelled Albanians. He had managed to eliminate all resistance-related points so that until the end of May the army established order and peace at the rebelled territories after that it came about the disarmament of the Albanians. Nevertheless, the disarmament was not carried out properly due to the fact the Youth-Turkish regime after military victories wanted to make a bargain with the Albanians and got them for their ideas – „to stay as the rampart of the Empire in Europe“, as they used to be during the sultan Abul Hamid. Although some leaders of the rebellions and their partisans had been prosecuted in Thessaloniki and Skopje, the penalties were mild, and some of them were released home at the end of the year. Differently from them, Serbian teachers accused of arms possession stayed in the prison any longer waiting to be taken to the court.

During the first half of 1910, Albanian rebellions showed all weak points of the Ottoman Empire, which were to be found in unenviable financial position. The events in Old Serbia had been followed with attention by the surrounding Balkan states including great powers, out of which some took part in these events.

Key words: Ottoman Empire, Kosovo vilayet, the Albanians, Albanian rebellions, Turkish army.